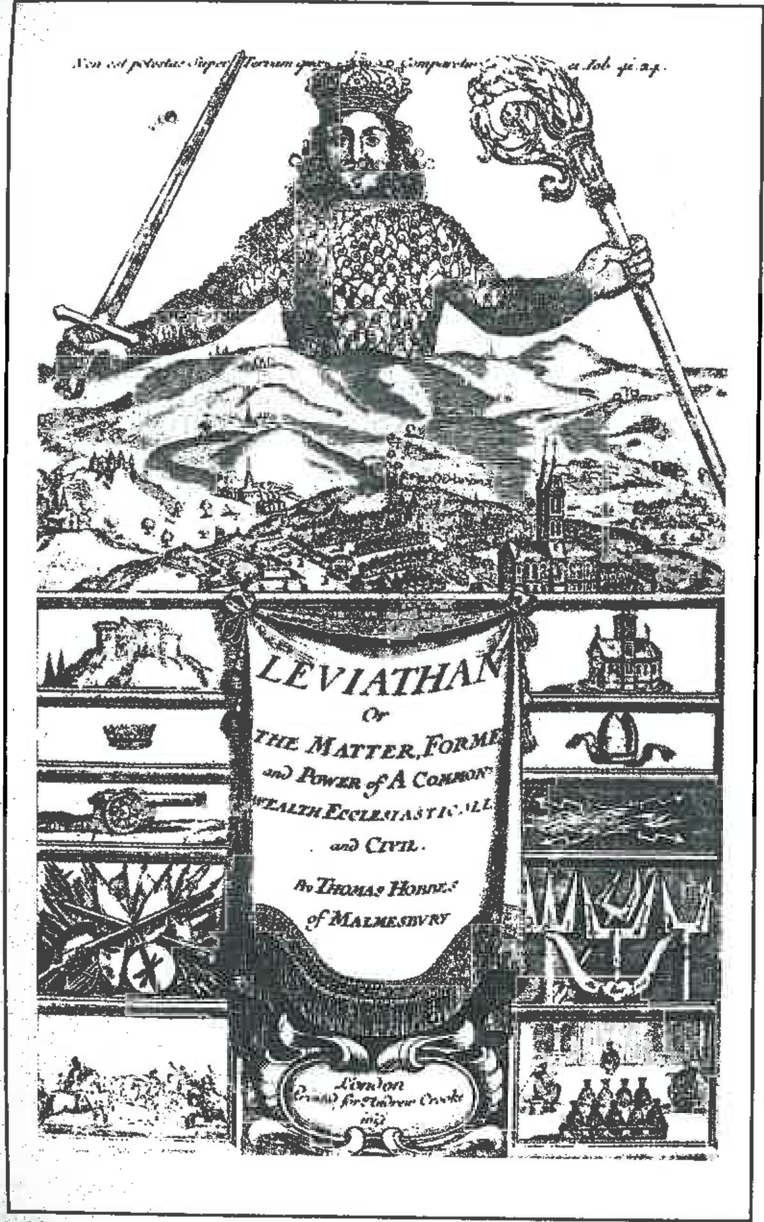

THOMAS

HOBBES

LEVIATÁN

VAGY AZ EGYHÁZI ÉS VILÁGI ÁLLAM FORMÁJA ÉS HATALMA

ELSŐ KÖTET

KOSSUTH KIADÓ
BUDAPEST 1999

A KIADÁS ALAPJA
THOMAS HOBBES: LEVIATÁN
A FORDÍTÁST AZ EREDETIVEL EGYBEVETETTE: RÉZ ÁDÁM
BUDAPEST, MAGYAR HELIKON 1970

A FORDÍTÁS ALAPJÁUL SZOLGÁLÓ KIADÁS
THOMAS HOBBES: LEVIATHAN, OR MATTER, FORM, AND POWER
OF A COMMONWEALTH ECCLESIASTICAL AND CIVIL.
CHICAGO–LONDON, ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, É. N.

FORDÍTOTTA
VÁMOSI PÁL

A FORDÍTÁST SZAKMAILAG ELLENŐRIZTE
ÉS A BEVEZETŐ TANULMÁNYT ÍRTA
LUDASSY MÁRIA

ISBN 963 09 4036 1

TARTALOM

MÁSODIK RÉSZ. AZ ÁLLAMRÓL

LEVIATÁN – TERMÉSZETÜNK MESTERSÉGES SZÖRNYSZÜLÖTTE

Ha kilóra mérjük, Hobbes *Leviatán*jának kritikai kommentárjai kenterbe verik a politikai filozófia klasszikusainak interpretációit: messze megelőzik (a cambridge-i iskolának köszönhető Machiavelli-reneszánsz ellenére is) *A fejedelem* szerzőjéről szóló művek számát, s manapság – midőn a marxizmus megszűnt a világ harmadának kötelező világnézeteként regnálni –, főleg a kilencvenes évektől meghaladják a megújult (vagy éppen megújulásra képtelen) Marx-monográfiákat.

Minek köszönhető ez a csaknem három és fél évszázados rendületlen érdeklődés a *Leviatán* politikai szimpátiával szinte senki által nem kísért eszméi és érvei iránt? Ez az első olyan rendszeres államelmélet, mely a „nagy" filozófia egy fejezeteként, sőt kitüntetett státusú filozófiai diszciplínaként mutatja be a politikum örök kérdéseit: az engedelmesség eredete és korlátai (vagy korlátlanságának indokai), az emberi racionalitás és a szenvedélyek szerepe az államalakításban, s végül, de nem utolsósorban a reformáció meghatározó témájának, a lelkiismereti és vallásszabadságnak kihívó kezelési módja – mind-mind magyarázat lehet.

A „kontextualista" megközelítési mód – mindenekelőtt Skinner monumentális munkája – azt kívánja bizonyítani, hogy Hobbes motívumai nem is olyan nagy újdonságok a korban, s a fogadtatás sem merült ki a szent borzadályban, amint azt a kortársi keresztény kritikusoktól a korunkbeli természetjogi tradicionalistákig és emberjogi fundamentalistákig feltételezik: a Hobbes-hivatkozások között a pozitív-elismerők megközelítik a szörnyűlködők számát, sőt a kontinensen meg is haladják azt.

Attól tartok, az interpretációk előzetes – vagy akár a szigorú szövegelemzéssel párhuzamos – bemutatása szinte „szétlőné" a

TIZENHARMADIK FEJEZET

AZ EMBERISÉG BOLDOGSÁGÁNAK ÉS BOLDOGTALANSÁGÁNAK TERMÉSZETES FELTÉTELEIRŐL

A természet egyenlő testi és szellemi képességekkel ruházott fel minket, s bár az egyik embernek a másiknál olykor nyilvánvalóan izmosabb a teste és fürgébb a szelleme, ennek ellenére mindent összevéve az ember és ember közti különbség nem annyira jelentős, hogy ilyen alapon az egyik ember oly előnyöket követelhessen magának, amelyekre egy másik éppoly joggal igényt ne tarthatna. Mert ami a testi erőt illeti, még a leggyengébb embernek is elég ereje van ahhoz, hogy a legerősebbet megölje – akár cselvetés útján, akár pedig olyanokkal szövetkezve, akik hozzá hasonló veszélyben forognak.

És ami a szellemi képességeket illeti, úgy vélem, hogy e téren az emberek közti egyenlőség még nyilvánvalóbb, mint a testi erő terén, ha ezúttal eltekintünk a szavakon alapuló képességektől, kiváltképpen pedig attól a készségtől, hogy általános és csalhatatlan, vagyis *tudományos* irányelvek alapján járjunk el. Ezzel a készséggel úgyis csak nagyon kevesen rendelkeznek és csak kevés dologban, mert ez se nem velünk született, magunkkal hozott képesség, és nem is valamilyen szellemi foglalatoskodásból eredő tulajdonság, mint az okosság. Az okosság ugyanis nem egyéb, mint tapasztalat, amit mindannyian, ha ugyanolyan hosszú ideig foglalkozunk ugyanazzal a dologgal, éppúgy elsajátíthatunk. Ezt az egyenlőséget talán csak az önnön bölcsességünk felőli beképzeltség miatt tartjuk hihetetlennek, mivel úgyszólván minden ember azt gondolja, hogy bölcsebb az egyszerű népnél, vagyis mindenki másnál, kivéve néhány embert, akit híre miatt, vagy mert egyetért vele, nagyra becsül. Az embernek ugyanis az a természete, hogy bármennyire elismeri is másokról, hogy szellemesebbek, ékesszólóbbak és tanultabbak nála, azt mégis nehezen tudja elhinni, hogy sokan akadhassanak, akik ugyanolyan bölcsek, mint ő. Mert saját éleselméjűségét mindenki közelről szemléli, másokét viszont távolról. Ez azonban inkább azt igazolja, hogy az emberek ebből a szempontból egyenlők, mint azt, hogy nem. Hiszen a dolgok egyenlő elosztásának általában nincs biztosabb jele annál, hogy mindenki elégedett a maga osztályrészével.

A képességeknek ebből az egyenlőségéből ered a céljaink elérésére irányuló remény egyenlősége. Következésképpen, ha két ember ugyanazt a dolgot óhajtja, amit azonban együttesen nem élvezhetnek, egymásnak ellenségei lesznek, s céljuk elérése érdekében (ami elvileg önfenntartás, de olykor csak puszta élvezet) igyekeznek kölcsönösen elpusztítani vagy leigázni egymást. És ennek következménye, hogy ha valaki egy alkalmas darab földet beültet, bevet, beépít vagy birtokában tart, s egy támadónak csak egyetlen ember erejétől kell félnie, akkor valószínűnek látszik, hogy az emberek egyesült erővel elűzik őt földjéről, és megfosztják nemcsak munkájának gyümölcsétől, hanem életétől vagy szabadságától is. A támadót azonban ugyanez a veszély fenyegeti mások részéről.

És ennek a kölcsönös bizalmatlanságnak következménye, hogy mindenki számára önnön biztonságának legésszerűbb záloga a megelőzés, vagyis az a törekvés, hogy erővel vagy csellel mindenkit leigázzon, akit csak tud, míg aztán már nem lát maga körül olyan nagy hatalmat, amely fenyegethetné. És ezzel nem is lépi túl azt a határt, amelyet az önfenntartás megkövetel, s ezért ez általában megengedett dolog. És mivel akadnak olyanok is, akik hatalmuk fitogtatásában örömüket lelik, és hódításaikban messzebbre mennek, mint ahogy azt biztonságuk megkívánja, ezért mások, akik egyébként szívesen élnének nyugalomban szerény határaikon belül, de a puszta védekezésre támaszkodva huzamosabb ideig nem tudnának ellenállni, arra kényszerülnek, hogy támadás útján növeljék hatalmukat. És mert így a mások feletti hatalomnak ez a növelése az ember önfenntartása szempontjából szükséges, ezért azt meg kell neki engedni.

Amellett az embereknek az együttélés nem örömet, hanem ellenkezőleg, sok kellemetlenséget okoz, hacsak nincs egy olyan hatalom, amely mindannyiukat képes megfélemlíteni. Mert min-

den ember megköveteli, hogy embertársai úgy értékeljék, mint ahogy ő értékeli önmagát, s ezért a megvetésnek vagy lebecsülésnek legkisebb jelére természetszerűen igyekszik, amennyire csak mer – s az olyanoknál, akik felett nem áll semmilyen közhatalom, amely kordában tarthatná őket, ennyi is bőven elegendő arra, hogy kölcsönösen elpusztítsák egymást – több megbecsülést kicsikarni: a becsmérlőiből erőszakkal, a többiekből pedig ennek példájával.

Tehát az emberi természetben a viszálykodásnak három főokát találjuk: először a versengést, másodszor a bizalmatlanságot, harmadszor pedig a dicsvágyat.

Az első arra indítja az embert, hogy nyereségért, a második, hogy biztonságért, a harmadik pedig, hogy hírnévért törjön rá másokra. Az első azért alkalmaz erőszakot, hogy uralkodhassék mások személye, felesége és jószága felett, a második, hogy mindezt megvédje, a harmadik pedig semmiségek, egy szó, egy mosoly, egy eltérő vélemény vagy a lebecsülésnek bármilyen más jele miatt, amely vagy közvetlenül ellene irányul, vagy rossz fényt vet rokonaira, barátaira, hazájára, foglalkozására vagy nevére.

Ebből világosan következik, hogy ameddig nincs közhatalom, amely mindenkit kordában tart, addig az emberek olyan állapotban élnek, amit háborúnak nevezünk, ez pedig mindenki háborúja mindenki ellen. Mert a háború nemcsak csatákból vagy harci cselekményekből áll, hanem abból az időtartamból is, amelynek folyamán a harci szándék kellőképpen közismert. Ezért az *idő* fogalma ugyanúgy hozzátartozik a háború lényegéhez, mint az időjáráséhoz. Mert amiképpen a rossz időjárás lényegét nem egy-két záporeśő, hanem a több napon át tapasztalható esőre való hajlam jelenti, azonképpen a háború lényege sem a tényleges harci cselekményekből áll, hanem az ezekre vonatkozó, ismeretes szándékból azon egész idő alatt, amíg ennek ellenkezőjéről nem lehet meggyőződni. Minden más idő – *béke.*

Következésképpen mindaz, ami a háborús időkre érvényes, amikor minden ember mindenkinek ellensége, ugyanaz érvényes arra az időre is, amikor csak annyi biztonságunk van, amennyit saját erőnk és találékonyságunk nyújt nekünk. Ilyen körülmények közt nincs helye a szorgalomnak, mert a gyümölcse bizonytalan, ezért aztán nincs se földművelés, se hajózás,

se tengeren túlról behozott áru, se kényelmes épület, nincsenek nagy erőt igénylő tárgyak ide-oda szállításához szükséges eszközök, semmiféle ismeretszerzés a Föld ábrázatára vonatkozóan, se időszámítás, se művészetek, se irodalom, se társadalmi érintkezés, s ami a legrosszabb: örökös félelem uralkodik, az erőszakos halál veszélye fenyeget, s az emberi élet magányos, szegényes, csúnya, állatias és rövid.

Annak, aki e dolgokat nem mérlegelte kellő alapossággal, különösnek tűnhetik, hogy a természet ilyen összeférhetetlenné tett minket, és arra késztet, hogy egymásra törjünk, és kölcsönösen elpusztítsuk egymást. Ezért esetleg nem hisz ebben az érzelmekből levezetett végkövetkeztetésben, és talán tapasztalati bizonyítékokat kíván. Gondolja meg tehát: ha útra indul, felfegyverzi magát, és igyekszik erős kísérettel utazni; ha lefekszik, bezárja az ajtókat, sőt még a házban is bezárja a szekrényeit – s mindezt annak tudatában, hogy a fennálló törvények és a felfegyverzett köztisztviselők megtorolnak minden rajta esett sérelmet. Milyen véleménnyel van hát alattvaló-társairól, amikor felfegyverkezve indul útnak, polgártársairól, amikor bezárja az ajtókat, gyerekeiről és szolgáiról, amikor bezárja szekrényeit? Nem vádolja-e tetteivel az emberiséget ugyanúgy, ahogy én a szavaimmal vádolom? De ezzel egyikünk se az ember természetét vádolja. A vágyak és az ember egyéb érzelmei önmagukban nem bűnök. És éppoly kevéssé bűnök az érzelmekből eredő cselekedetek, ameddig nem ismerünk oly törvényt, amely megtiltja őket. De ameddig nem hoznak ilyent törvényt, addig nem is ismerhetjük azt, viszont addig nem hozhatnak ilyen törvényt, ameddig meg nem egyezünk abban a személyben, aki e törvényt kibocsássa.

Valaki talán úgy vélekedik, hogy oly idő és oly háborús állapot, amilyet leírtam, sose létezett, s én magam se mondanám, hogy valaha is az egész világon általában ilyesmi lett volna. De még ma is vannak helyek, ahol az emberek így élnek. Mert Amerikában a vadembereknek sok helyütt nincs semmiféle kormányuk – kivéve a kis családokat, amelyek körében az egyetértés a természetes élvvágytól függ –, és ott még ma is olyan állatias módon élnek, ahogy azt az imént leírtam. Ámde akárhogy áll is a dolog, könnyen megítélhetjük, milyen életmódot folytatnának azok, akiknek nem kell semmiféle közhatalomtól tartaniok, ha

arra az életmódra gondolunk, amelybe a korábban békés kormányzat alatt élő emberek polgárháború idején lesüllyednek.

Jóllehet sose volt olyan idő, amikor az egyes emberek kölcsönösen hadiállapotban lettek volna egymással, mégis a királyok és a szuverén hatalmasságok függetlenségük következtében minden időben szakadatlanul féltékenykednek egymásra, gladiátorok módjára viselkednek, fegyvereiket egymásra szegezik, és egyik a másikát figyeli, vagyis birodalmuk határain erődítményeket, helyőrségeket meg ágyúkat állítanak fel, és szomszédaik nyakára állandóan kémeket küldenek. Ez pedig háborús magatartás. Mivel azonban ezzel alattvalóik szorgosságát is támogatják, ezért e magatartás nem jár olyan nyomorúsággal, mint amilyen az egyes emberek zabolátlanságát kíséri.

Ebből a mindenkinek mindenki ellen folytatott háborújából következik az is, hogy semmi se lehet igazságtalan. Mert a helyes és helytelen, az igazságosság és igazságtalanság fogalmáról ilyen körülmények közt nem beszélhetünk. Ahol nincs közhatalom, ott nincs törvény, ahol nincs törvény, ott nincs igazságtalanság. A háborúban az erőszak és a csalárdság sarkalatos erények. Az igazságosság meg az igazságtalanság nem tartozik se a testi, se a szellemi erények közé. Ha odatartoznék, egy olyan emberben, aki egyedül van a világon, éppúgy meg kellene találnunk, mint az érzeteket és az érzelmeket. Ezek azonban olyan tulajdonságok, amelyek a társadalomban és nem magányosságban élő emberekre vonatkoznak. Ennek az állapotnak további következménye, hogy nincs se tulajdon, se uralom, nincs biztos *enyém-tied*, ehelyett minden ember csak azt mondhatja magáénak, amit meg tud szerezni, és csak addig, amíg birtokában képes tartani. Ennyit arról az áldatlan állapotról, amelybe a puszta természet helyez minket – igaz, azt a részben érzelmeinken, részben értelmünkön alapuló lehetőséget is nyújtja nekünk, hogy kikerüljünk belőle.

A békére ösztönző emberi érzelmek a halálfélelem, a kényelmes élethez szükséges dolgok iránti vágy, valamint az a remény, hogy e dolgokat szorgalommal meg lehet szerezni. Az értelem pedig a béke előnyös alapelveit sugallja, amelyeknek jóvoltából egyetértésre juthatunk egymással. Ezeket az alapelveket egyébként *természeti törvényeknek* nevezzük; részletesebben a következő két fejezetben beszélek róluk.

AZ ELSŐ ÉS MÁSODIK TERMÉSZETI TÖRVÉNYRŐL ÉS A SZERZŐDÉSEKRŐL

A természetjog, amit az irodalomban általában *jus naturalénak* neveznek, mindenki számára azt a szabadságot jelenti, hogy önnön erejét saját akarata szerint lényének, vagyis életének megoltalmazására használhatja, s következésképpen mindent megtehet, amit e cél érdekében saját megítélése és értelme szerint a legelőnyösebbnek tart.

Szabadságon a szó eredeti értelmében a külső akadályok távollétét értjük. Ezek az akadályok gyakran elvonják az ember erejének egy részét attól, amit tenni szeretne, azt azonban nem gátolhatják meg, hogy ereje megmaradó részét megítélésének és értelmének parancsa szerint használja fel.

A *természeti törvény, lex naturalis* az értelem által felismert olyan előírás vagy általános érvényű szabály, amely megtiltja nekünk, hogy olyasmit tegyünk, ami életünket kiolthatja, vagy ami a megoltalmazására szolgáló eszközöktől megfoszt minket, továbbá hogy elmulasszunk valamit, amivel véleményünk szerint életünket legbiztosabban megoltalmazhatnánk. Mert bár akik erről a tárgyról beszélnek, a *jus* és a *lex*, vagyis a *jog* és a *törvény* fogalmakat rendszerint összekeverik, mégis meg kell különböztetnünk őket, mivel a *jog* azt a szabadságot jelenti, hogy megtehetünk-e valamit vagy sem, ezzel szemben a *törvény* azt határozza meg és teszi kötelességünkké, hogy mit tegyünk, és mit ne tegyünk. A törvény és a jog tehát éppúgy különbözik egymástól, mint a kötelezettség és a szabadság, amelyek pedig egy és ugyanabban a dologban összeférhetetlenek.

És mivel az emberek (mint azt az előző fejezetben leírtam) a mindenki mindenki ellen hadiállapotban élnek, ezért minden embert csakis saját értelme vezérel, s mivel nincs olyasmi, amit

élete megoltalmazása érdekében ellenségeivel szemben esetleg fel ne használhatna, ezért ilyen körülmények közt mindenkinek mindenre joga van, még mások testére is. És így mindaddig, amíg ez a mindenkinek mindenre vonatkozó joga fennáll, senki, bármilyen erős vagy bölcs, nem lehet biztos abban, hogy végigéli-e azt az időt, amit a természet nekünk általában engedélyez. Következésképpen az értelem előírása vagy általános szabálya, hogy *mindenki békére törekedjék, ameddig csak annak elérésére reménye van, ha pedig erre nincs többé reménye, a háború minden eszközét és előnyét igénybe veheti és felhasználhatja*. Ennek a szabálynak első fele az első és alapvető természeti törvényt foglalja magában, nevezetesen, hogy *békére törekedjünk, és őrizzük meg a békét*. A második fele pedig a természetjog summáját tartalmazza, nevezetesen, hogy *minden rendelkezésünkre álló eszközzel megvédhetjük önmagunkat*.

Ebből az alapvető természeti törvényből, amely azt parancsolja nekünk, hogy békére törekedjünk, vezetjük le a második törvényt: *mindenki önkéntesen mondjon le minden jogáról, feltéve, hogy a többiek is így tesznek, ha ezt a béke és az önvédelem érdekében szükségesnek tartja, s másokkal szemben elégedjen meg annyi szabadsággal, mint amennyit ő másoknak saját magával szemben engedélyez*. Mert ameddig ragaszkodik ahhoz a jogához, hogy tetszése szerint mindent megtehessen, addig mindenki hadiállapotban fog élni. Ha pedig a többiek vele ellentétben nem hajlandók lemondani jogaikról, neki sincs oka megválni tőlük, mert ez csak azt jelentené, hogy a többieknek prédául dobja oda magát – amire senki se köteles –, nem pedig hogy békekészségéről szolgáltat bizonyítékot. Ez megfelel a Szentírás törvényének: *amilyen viselkedést megkívánsz másoktól magad iránt, olyat tanúsíts mások iránt*, valamint a mindannyiunkra érvényes törvénynek: *quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris* [amit nem kívánsz magadnak, ne tedd azt másnak].

Valamire vonatkozó jogunkról lemondani annyit jelent, mint lemondani arról a szabadságról, hogy mást megakadályozzunk abban, hogy a maga jogát ugyanerre a dologra érvényesítse. Mert ha lemondunk a magunk jogáról, vagy átruházzuk azt, ezzel senkinek nem adunk olyan jogot, amivel korábban ne rendelkezett volna, mivel nincs olyan dolog, amire bárkinek termé-

szettől fogva ne volna joga. Tehát csak szabaddá tesszük mások-nak az utat, hogy eredeti jogaikat részünkről – de nem mások részéről – akadály nélkül gyakorolhassák. Ezért az az előny, ami az egyik ember jogfeladásából a másikra származik, csupán az utóbbi eredeti jogának gyakorlása körüli akadályok bizonyos mértékű csökkenése.

A jogfeladás vagy egyszerű lemondás valamilyen jogról, vagy annak másra történő átruházása. Egyszerű *lemondásról* van szó, ha nem törődünk azzal, kinek származik ebből előnye; *átruházásról*, ha az a szándékunk, hogy az előny meghatározott személyt vagy személyeket illessen. És ha valaki bármilyen módon lemondott jogáról vagy átruházta azt, akkor azt mondjuk, *kötelezte magát* vagy *kötelezettséget vállalt arra*, hogy azokat, akiknek javára a jogról lemondott, illetve akikre e jogot átruházta, az ebből származó előny élvezetében nem háborítja, s ezért *nem szabad* érvénytelenítenie saját önkéntes cselekedetét, mert a *kötelessége* tiltja. Az ilyen háborítás *igazságtalanság* vagy *jogtalanság, sine jure* történik, hiszen a szóban forgó személy már feladta vagy átruházta jogát. Ezért a világi viszálykodásokban elkövetett *jogtalanság* vagy *igazságtalanság* némiképpen hasonlít ahhoz, amit a skolasztikusok *képtelenségnek* neveznek a vitáikban. Mert ahogy ott képtelenségnek nevezik, ha valaki ellentmond annak, amit eredetileg állított, ugyanúgy a világi dolgokban *igazságtalanságnak* vagy *jogtalanságnak* hívjuk, ha szándékosan ellene teszünk annak, amit előzőleg saját jószántunkból cselekedtünk. A mód, ahogy valaki egyszerűen lemond a jogáról vagy átruházza azt, önkéntes és elégséges jel vagy jelek útján történő nyilatkozat, illetve kijelentés, amely szerint a jogát feladja vagy átruházza, illetve feladta vagy átruházta arra, aki elfogadta. És ezek a jelek lehetnek vagy csak szavak, vagy csak cselekedetek, vagy pedig – és ez a leggyakoribb eset – szavak és cselekedetek. És ezek azok a *kötelékek*, amelyek által kötelezzük magunkat vagy kötelezettséget vállalunk – kötelékek, amelyeknek ereje azonban nem saját jellegükből származik (mert nincs olyan dolog, amit az emberek könnyebben megszegnének, mint a szavukat), hanem a szószegés rossz következményeitől való félelemből.

Valahányszor egy jogot átruházunk vagy feladunk, ezt vagy abból a megfontolásból tesszük, hogy viszonzásként valamely

jogot átruháznak ránk, vagy abban a reményben, hogy ezáltal valamilyen más előnyhöz jutunk. Itt ugyanis önkéntes cselekedetről van szó, márpedig önkéntes cselekedeteink tárgya mindig valamilyen ránk származó előny. Ezért van néhány olyan jog, amelyet értelemszerűen se szavakkal, se más jellel senki fel nem adhat vagy át nem ruházhat. Elsősorban is senki nem adhatja fel azt a jogát, hogy ellenálljon azoknak, akik megtámadják, és erőszakkal el akarják venni életét, mert ezzel értelemszerűen nem olyasmire törekszik, ami a javát szolgálja. Ugyanezt mondhatjuk a sebesülésekről, láncba verésről és bebörtönzésről is, egyrészt mert ezek eltűréséből senkinek nem származhatik olyan előnye, mint esetleg annak eltűréséből, hogy mást megsebesítenek vagy börtönbe vetnek, másrészt mert senki sem tudhatja, ha fegyveresen ellene vonuló embereket lát, hogy az életére törnek-e vagy sem. Holott végeredményben minden létrejött jogfeladásnak és jogátruházásnak az a rugója és célja, hogy biztosítsa az életet és azokat az eszközöket, amelyekkel az élet fenntartható anélkül, hogy terhessé válna. És ezért ha valaki szavakkal vagy más jelekkel látszólag feladja azt a célt, amelynek elérésére e jeleket szánták, ez nem azt jelenti, mintha így gondolta vagy ezt akarta volna, hanem hogy nem tudta, miképpen kell az ilyen szavakat és cselekedeteket értelmeznie.

A jogok kölcsönös átruházását *szerződésnek* nevezzük.

Különbség van egy dologra vonatkozó jog átruházása és magának a dolognak átruházása, átadása, azaz kiszolgáltatása közt. Mert kiszolgáltathatunk valamit a jog átruházásával egyidejűleg, mint például a készpénzben történő adásvételnél vagy ingóság és földbirtok kicserélésénél, de kiszolgáltathatunk egy későbbi időpontban is.

Továbbá: előfordulhat, hogy az egyik szerződő fél a maga részéről átadja a szerződésben foglalt dolgot, a másik félnek azonban engedélyezi, hogy az a maga kötelezettségének valamely későbbi, meghatározott időpontban tegyen eleget, s a közbeeső időben bizalomban részesíti. A szerződésnek ezt a módját az előbbi részéről *megállapodásnak* vagy *egyezségnek* nevezzük. De az is előfordulhat, hogy mindkét fél későbbi időpontban történő teljesítésre köt szerződést. Ezekben az esetekben annak a teljesítését, aki később teljesít, *ígérete megtartásának* vagy – mivel bizalomról volt szó – *hűségnek*, a teljesítés elmulasztását pedig, ha ez szándékos, *hitszegésnek* hívjuk.

Ha a jogok átruházása nem kölcsönös, hanem csak az egyik fél ruház át valamilyen jogot abban a reményben, hogy ezáltal megszerzi a másik félnek vagy a másik fél barátainak jóindulatát és jószolgálatait, vagy hogy jótékony és nagylelkű ember hírébe kerül, vagy hogy ily módon megszabadul a szánalom kínjaitól, vagy mennyei jutalomban részesül, akkor ez nem szerződés, hanem *ajándék, adomány* vagy *kegy*, mert ezek a szavak ugyanazt jelentik.

A szerződési nyilatkozat vagy *kifejezett* vagy *következtetett*. A kifejezett nyilatkozat olyan szavakból áll, amelyeket jelentésük tudatában ejtenek ki. És ezek a szavak vagy jelen, vagy múlt időben vannak, mint például: *adok, átengedek, adtam, átengedtem, azt akarom, hogy ez a tied legyen*, vagy jövő időben, mint például: *adni fogok, át fogok engedni*. Ezeket a jövő időben levő szavakat *ígéretnek* nevezzük.

A következtetett nyilatkozat olykor szavakból, olykor hallgatásból, olykor cselekedetekből, olykor pedig cselekedetek elmulasztásából levont következtetés. Általában szólva minden szerződésnél következtetett nyilatkozatnak kell tekinteni mindazt, ami a szerződő fél akaratát kellőképpen bizonyítja.

A szavak önmagukban, ha jövőre vonatkoznak, és puszta ígéretet tartalmaznak, nem elégségesek az adományozás kifejezésére, és ezért nem kötelező erejűek. Mert ha a jövőre vonatkoznak, mint például az, hogy *holnap adok neked*, ez annak a jele, hogy még nem adtam és így még nem ruháztam át a jogomat, tehát a jog mindaddig az enyém, amíg valamilyen más aktussal át nem ruházom. De ha a szavak jelen vagy múlt időben vannak, mint például: *holnapi szállításra adok vagy adtam*, akkor a holnapi jogomról ma lemondtam, éspedig az említett szavakkal, még hogyha akaratomnak más jelét nem is adom. És nagy különbség van a *„volo hoc tuum esse cras"* és a *„cras dabo"* vagyis az *„azt akarom, hogy ez holnap a tied legyen"* és a *„holnap ezt neked fogom adni"* szavak jelentése közt. Mert az előbbi mondatban az „akarom" szó egy jelenlegi akarati aktust jelent, ezzel szemben az utóbbiban a „fogom adni" szavak egy jövőbeli akarati aktus ígéretét fejezik ki. Következésképpen az előbbi szavak, mivel jelen

időben vannak, egy jövőbeli jog átruházását jelentik, ezzel szemben az utóbbiak, amelyek jövő időben vannak, semmit se ruháznak át. De ha a szavakon kívül a jog átruházására vonatkozó akaratnak egyéb jelei is vannak, akkor mégis feltételezhető, hogy – bár adományról van szó – az adományozó a jogot a jövőre vonatkozó szavaival átruházta. Ha például díjat tűzünk ki annak, aki egy versenyben elsőként ér a célba, ez adomány, de – bár a szavak a jövőre vonatkoznak – mégis jogátruházásról van szó, mert ha szavainkat nem így értettük volna, a futókat nem engedtük volna elindulni.

A szerződés szavai nemcsak akkor jelentenek jogátruházást, ha jelen vagy múlt időben vannak, hanem akkor is, ha a jövőre vonatkoznak. Mert minden szerződés a jogok kölcsönös átruházása vagy kicserélése. Ha tehát valaki csak azért tesz ígéretet, mert már birtokába jutott annak az előnynek, amelynek kedvéért az ígéretet tette, ezt a jogátruházás szándékának kell értelmezni. Mert hogyha szavainak ezt az értelmezését nem hagyta volna jóvá, a másik fél a maga részéről nem teljesítette volna előzőleg a kötelezettségét. És ezért az adásvételnél és más szerződéskötéseknél az ígéret egyenlő a megállapodással, tehát kötelező erejű.

Aki egy szerződésben először teljesít, annak *igénye van arra*, amit a másik fél teljesítése által kapnia kell, ami tehát a *járandósága*. Ez pedig arra az esetre is érvényes, ha sokak számára egy díjat tűznek ki, ami azonban csak a győztest illeti meg, vagy ha egy tömeg közé pénzt dobnak, amely azé lesz, aki elkapja. Noha itt adományról van szó, mégis a győztesnek, illetve annak, aki a pénzt elkapja, igénye van rá, jár neki. Mert a díj kitűzése és a pénz eldobása jogátruházást jelent, még akkor is, ha majd csak a versengés kimenetele dönti el, hogy kinek a javára. De az igény e két fajtája közt mégis fennáll az a különbség, hogy a szerződésnél a saját erőmből és a szerződő fél szükségéből következik az igényem, az adományozásnál viszont csak az adományozó jóindulatából. A szerződésnél a szerződő féllel szemben igényem van arra, hogy megváljon a jogától, az adományozásnál viszont nem arra van igényem, hogy az adományozó megváljon a jogától, hanem csak arra, hogy amennyiben megválik a jogától, az az enyém legyen és ne másoké. És azt hiszem, ez az értelme annak a megkülönböztetésnek, amit a skolasztikusok a *meritum congrui* és a *meritum condigni* [megegyezésből eredő igény és érdemből eredő igény] közt tesznek. Azt állítják ugyanis, hogy a Mindenható Isten a testi gyönyöröktől elszédített emberek közül azoknak, akik e világban az Ő előírásai szerint és az általa megszabott határok közt járnak, a Paradicsomot ígérte, s ezért az ilyen embereknek *ex congruo* igényük van a Paradicsomra. De mivel mindenki csakis Isten kegyelméből, nem pedig saját egyenessége vagy más, benne rejlő képesség alapján támaszthat igényt rá, ezért a skolasztikusok szerint *ex condigno* senkinek se lehet igénye a Paradicsomra. Ez tehát, gondolom, e megkülönböztetés értelme. Minekutána azonban a vitatkozók csak addig tartanak ki saját szakkifejezéseik jelentése mellett, ameddig ez az érdekeiket szolgálja, ezért e szavak jelentéséről semmit se akarok határozottan állítani. Csak annyit mondok, hogy ha valaki egy ajándékot a megajándékozott személy meghatározása nélkül mint versenydíjat tűz ki, a győztesnek van rá igénye, a díj neki jár.

Az olyan megállapodás, ahol a felek egyike se teljesít azonnal, s amely ily módon csak kölcsönös bizalmon alapul, a puszta természetes állapotban (vagyis a mindenkinek mindenki elleni háborúskodásában) bármely indokolt gyanú felmerülése esetén hatálytalanná válik. Ha azonban kettejük fölött olyan közhatalom áll, amelynek elegendő joga és ereje van arra, hogy teljesítésre kényszerítse őket, a megállapodás hatályos. Mert egyébként az elsőként teljesítőnek nincs biztosítéka afelől, hogy a másik később ugyancsak teljesíteni fog, a szavak köteléke ugyanis – ha a felek nem tartanak valamely kényszerítő erőtől – túlságosan gyenge ahhoz, hogy emberi becsvágyat, kapzsiságot, dühöt és más érzelmeket kordában tartson. Márpedig a puszta természetes állapotban, ahol az emberek egyenlők és félelmeik indokoltsága felől maguk ítélnek, ilyen kényszerítő erőnek feltételezésére nincs semmilyen ok. Következésképpen aki elsőnek teljesít, csak ellenségének dobja oda magát prédául – ellentétben azzal az elidegeníthetetlen jogával, hogy életét és létszükségleteit megvédhesse.

Ámde a polgári államban, ahol egy olyan hatalmat hoztak létre, amely teljesítésre kényszeríti azokat, akik egyébként megszegnék kötelezettségeiket, ez a félelem többé már nem indokolt, s így akinek a szerződés értelmében elsőnek kell teljesítenie, köteles azt megtenni.

A megállapodást hatálytalanító félelem okának mindig valami olyan körülménynek kell lennie, amely a megállapodás után merült fel, mint például egy új tény vagy más jel, ami a teljesítés elmulasztásának szándékára mutat – mert máskülönben nem hatálytalaníthatja a megállapodást. Az olyan körülményt ugyanis, amely valakit ígérete megtételében nem akadályozott, nem lehet a teljesítés akadályának tekinteni.

Aki bármilyen jogot átruház, átruházza a jog élvezetének eszközeit is, amennyiben ez hatalmában áll. Mert aki egy földbirtokot elad, értelemszerűen átengedi mindazt a növényt vagy bármi egyebet, ami rajta nő, s aki egy malmot ad el, nem vezetheti el a malmot hajtó patak vizét. És akik valakire a szuverén uralom jogát ruházzák át, értelemszerűen átruházzák rá azt a jogot is, hogy katonaság fenntartása végett adót szedjen, és igazságszolgáltatás végett békebírókat nevezzen ki.

Vadállatokkal nem lehet megállapodást kötni, mert nem értik a beszédünket, és így semmiféle jogátruházást se meg nem érthetnek, se el nem fogadhatnak, és semmiféle jogot másra át nem ruházhatnak. Márpedig kölcsönös elfogadás nélkül nincs megállapodás.

Istennel megállapodást kötni csak olyanok közvetítésével lehetséges, akikhez Isten vagy természetfölötti kinyilatkoztatás útján beszél, vagy akik mint helytartói az Ő fennhatósága alatt és az Ő nevében uralkodnak. Mert máskülönben nem tudhatjuk, hogy megállapodásunkat elfogadta-e vagy sem. Következésképpen, aki bármilyen természeti törvénnyel ellenkező dologra tesz fogadalmat, ezt hiába teszi, mert az ilyen fogadalom megtartása igazságtalan dolog volna. Ha pedig valamit a természeti törvények írnak elő, az nem fogadalom, mert megtartására maga a törvény kötelez minket.

A megállapodás tartalma vagy tárgya mindig valamilyen megfontolandó dolog, mert a megállapodás akarati aktus, azaz cselekedet, mégpedig a megfontolás utolsó cselekedete. S ezért a megállapodás tartalmán mindig olyan jövőbeli dolgot értünk, amelyről feltételezhető, hogy a szerződő fél teljesíteni tudja.

Ezért nem tekinthető megállapodásnak az olyan ígéret, amelyről eleve ismeretes, hogy betarthatatlan. De ha valamiről, amit korábban lehetségesnek tartottak, csak később derül ki, hogy

lehetetlen, a megállapodás érvényes és kötelező erejű, ha nem is magára a dologra, de az értékére, vagy – ha ez is lehetetlen – legalább a becsületes törekvésre, hogy a szerződő fél annyit teljesítsen, amennyire képes. Mert ennél többre senki se kötelezhető.

A megállapodás alól kétféle úton lehet feloldást nyerni: teljesítéssel vagy elengedéssel. A teljesítés ugyanis a kötelezettség természetes megszűnése, az elengedés pedig a szabadság helyreállítása, vagyis annak a jognak visszaruházása, amelyre a kötelezettség vonatkozott.

A puszta természetes állapotban a félelemből kötött megállapodások is kötelező erejűek. Ha például megállapodom abban, hogy egy ellenségemnek életem megkíméléséért váltságdíjat fizetek, vagy valamilyen szolgálatot teszek, ez kötelez engem. Mert ez olyan szerződés, amelynek értelmében az egyik fél élete megkímélésben részesül, a másik fél pedig vagy pénzt, vagy szolgálatot kap érte, következésképpen ott, ahol (mint a puszta természetes állapotban) semmiféle törvény nem tiltja a teljesítést, a megállapodás érvényes. Ennélfogva a hadifoglyok, ha fogvatartóik megbíznak bennük, hogy kifizetik a váltságdíjat, kötelesek azt megfizetni. És ha egy gyengébb fejedelem egy erősebbel félelemből hátrányos békét köt, köteles azt betartani, hacsak (mint ahogy korábban említettem) nem merül fel valamilyen új és alapos ok a félelemre, amely a háború újrakezdését indokolja. És még egy államban is, ha egy tolvaj arra kényszerít, hogy fizetség ígéretével váltsam meg magamat, köteles vagyok fizetni, hacsak a polgári törvények ez alól fel nem oldanak. Mert mindazt, amit törvényesen, kötelezettség nélkül megtehetek, arra félelemből is törvényesen kötelezhetem magamat, s amire törvényesen köteleztem magamat, azt törvényesen nem szeghetem meg.

A korábbi megállapodás hatálytalanítja a későbbit. Mert aki ma átengedte a jogát valakinek, holnap nem engedheti át másnak. A későbbi ígéret tehát nem ruház át semmilyen jogot, s ezért semmis.

Az olyan megállapodás, amely szerint nem védem meg magamat erőszakkal az erőszak ellenében, mindenkor érvénytelen. Mert (amint korábban már bebizonyítottam) senki se ruházhatja át vagy adhatja fel azt a jogát, hogy a haláltól, sebesüléstől és bör-

töntől megvédhesse magát, hisz minden jogfeladásnak egyetlen célja épp e veszélyek elkerülése. És ezért az az ígéret, hogy nem állunk ellen az erőszaknak, semmiféle megállapodásban nem ruház át jogot, és nem is kötelező. Mert abban ugyan megállapodhat valaki, hogy *hacsak nem teszek így és így, ölj meg,* de abban nem, hogy *hacsak nem teszek így és így, nem fogok ellenállni, ha meg akarsz ölni.* Mivel az ember természeténél fogva mindig a kisebb rosszat választja, vagyis a fenyegető halált, ha ellenáll, nem pedig a nagyobbat, vagyis a biztos és azonnali halált, ha nem áll ellen. Ennek a megállapításnak igaz voltát mindenki elismeri azáltal, hogy a gonosztevőket fegyveresekkel kísértetik a vesztőhelyre és a börtönbe – annak ellenére, hogy e gonosztevők elismerték azt a törvényt, amelynek alapján elítélték őket.

Az olyan megállapodás, amelyben valaki önmagát vádolja anélkül, hogy büntetése elengedésében biztos lenne, szintén érvénytelen. Mert a természetes állapotban, ahol mindenki bíró, a vádnak nincs helye, a polgári államban pedig a vádat büntetés követi. És mivel ez erőszak, senki se köteles a vele szembeni ellenállásról lemondani. Ugyanez vonatkozik olyan személyek vádolására is, akiknek elítélése a vádlót nyomorúságba taszítaná, mint például apjának, feleségének vagy egy jótevőjének vádolása. Mert ha egy ilyen vádló nem saját jószántából tesz vallomást, akkor fel kell tételezni, hogy a vallomás természeténél fogva hamis, s ezért nem lehet elfogadni. Márpedig senki se köteles olyan vallomást tenni, amelynek eleve nem adnak hitelt. És a kínvallatással kicsikart vádat sem szabad tanúvallomásnak tekinteni. A kínvallatás ugyanis csak arra szolgálhat, hogy a további vizsgálathoz és az igazság felderítéséhez támpontot és útmutatást nyújtson, az így tett vallomásnak azonban nem az a célja, hogy a kínzóknak felvilágosításokat adjon, hanem hogy a vallatottat megszabadítsa kínjaitól, s ezért nem tekinthető kellőképpen hitelt érdemlő tanúvallomásnak. Mert akár igaz, akár hamis vádolással szabadítja meg magát a vallatott a kínoktól, mindenképpen csak azzal a jogával él, hogy megmentse életét.

Mivel a szavak ereje (mint már említettem) túlságosan csekély ahhoz, hogy a megállapodás teljesítésére bírjon minket, az emberi természetnek csak két elképzelhető segédeszköze van

arra, hogy erősebbé tegye: az egyik a szószegés következményeitől való félelem, a másik pedig az afeletti diadalérzet és büszkeség, hogy olyan embernek mutatkozhatunk, akinek nincs szüksége a szószegésre. Ez az utóbbi azonban nemeslelkűség, s ezért túl ritka ahhoz, hogy építhessünk rá, kiváltképpen az oly embereknél, akik gazdagságot, uralmat vagy érzéki gyönyöröket hajszolnak, márpedig az emberiség többsége ezeknek sorába tartozik. Tehát az az érzelem, amelyre számítani lehet, a félelem, amelynek két igen általános rugója van: az egyik a láthatatlan szellemek ereje, a másik azoknak ereje, akiket a szerződésszegéssel megsértünk. E kettő közül ugyan az előbbi a nagyobb erő, mégis általában az utóbbitól való félelem a nagyobb félelem. Az előbbi okozta félelem minden embernél a maga vallása, amely az emberi természetben már a polgári társadalom előtt meggyökerezett. Nem így az utóbbi – vagy legalábbis a félelem nem elég mélyen gyökerezett meg ahhoz, hogy az embert ígérete betartására bírja, mert a puszta természetes állapotban az erők egyenlőtlensége csupán a harc folyamán derül ki. Ezért aztán a polgári társadalmat megelőző időben, vagy amidőn e társadalmat háború bolygatja meg, a kapzsiság, becsvágy, élvvágy és más erős vágyak kísértéseivel szemben kötött békeszerződést semmi se támaszthatja alá, csak attól a láthatatlan hatalomtól való félelem, amelyet mindenki mint Istent imád, és amelytől mint a szószegés megtorlójától retteg. Tehát két ember, aki polgári hatalomnak nincs alávetve, nem tehet egyebet, mint hogy kölcsönösen megeskettetik egymást arra az Istenre, akitől félnek. Ez az eskü vagy fogadalom pedig egy olyan – ígérethez hozzáfűzött – kifejezés, amely szerint az ígérettevő kijelenti, hogy ha ígéretét nem teljesíti, lemond Isten kegyelméről, vagy felhívja Istent, hogy álljon bosszút rajta. Ilyen volt például az a pogány formula, hogy: *másképp úgy öljön meg engem Jupiter, ahogy én ezt az állatot megölöm.* Valamint a mi formulánk: *ezt és ezt megteszem, Isten engem úgy segéljen.* És ezt a fogadalmat mindenkinek a maga vallásában használt rítusai meg szertartásai kísérik, hogy a szószegéstől való félelem még nagyobb legyen.

Ebből következik, hogy ha az esküttevő bármilyen, a maga rítusaitól és szertartásaitól eltérő formák között esküszik, ez semmis és nem tekinthető eskünek, s hogy másra nem lehet esküd-

ni, csak arra, akit az eskütevő Istenének tart. Meg jóllehet az emberek olykor félelemből vagy hízelgésből a királyukra is esküdtek, ezzel azt akarták kifejezésre juttatni, hogy Istenként tisztelik. És ebből következik az is, hogy akik szükségtelenül esküsznek Istenre, megszentségtelenítik nevét, és hogy más dologra esküdni – ahogy az emberek a mindennapi beszédben teszik – nem esküvés, hanem szentségtörő szokás, amely a túlságosan heves beszédmódból fakad.

Ebből következik továbbá az is, hogy az eskü a kötelezettséghez semmit se tesz hozzá. Mert a megállapodás, ha törvényes, Isten színe előtt eskü nélkül is ugyanolyan kötelező erejű, mint esküvel, ha pedig törvénytelen, esküvel megerősítve se kötelező erejű.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET

A TÖBBI TERMÉSZETI TÖRVÉNYRŐL

Abból a természeti törvényből, amely szerint kötelességünk másra átruházni azokat a jogokat, amelyeknek megtartása az emberiség békéjét felborítaná, következik egy harmadik törvény, nevezetesen, hogy *a megkötött megállapodásokat teljesíteni kell.* Enélkül ugyanis a megállapodások hatálytalanok, csak puszta szavak, s hogyha mindenkinek mindenre továbbra is joga van, akkor még mindig hadiállapotban vagyunk.

És ebben a természeti törvényben rejlik az *igazságosság* forrása és eredete. Mert előzetes megállapodás nélkül nincs jogátruházás, s így mindenkinek mindenre joga van. Következésképpen semmilyen cselekedet nem lehet igazságtalan. De hogyha megállapodás jött létre, annak megszegése *igazságtalan*, s az *igazságtalanság* definíciója nem más, mint a *megállapodás be nem tartása.* És mindaz, ami nem igazságtalan, igazságos.

De mivel az olyan, kölcsönös bizalmon alapuló megállapodások, ahol bármelyik fél a teljesítés elmulasztásától tart (mint azt az előző fejezetben már említettem), érvénytelenek, ezért a valóságban – jóllehet az igazságosság forrása a megállapodások kötésében rejlik – mindaddig nem beszélhetünk igazságtalanságról, amíg e félelem okait meg nem szüntetik. Erre azonban, amíg az emberek a természetes hadiállapotban élnek, nem kerülhet sor. Következésképpen az *igazságosság* és *igazságtalanság* fogalmairól csak akkor beszélhetünk, ha már létrejött egy olyan kényszerítő erő, amely büntetés kilátásba helyezésével nagyobb félelmet ébreszt bennünk, mint amekkora előnyt megállapodásaink megszegésétől remélhetnénk, s így mindenkit egyformán a megállapodások betartására kényszerít, s egyben biztosítja számunkra azt a tulajdont, amit az egyetemes jogaink feladásának

ellenszolgáltatásaként kölcsönös szerződés alapján megszereztünk. Ilyen kényszerítő erő azonban az állam megalapítása előtt nem jöhet létre. Ezt az igazságosság szokásos skolasztikus definíciójából is kiolvashatjuk, mert eszerint *az igazságosság az az állandó akarat, hogy mindenkinek megadjuk azt, ami őt megilleti.* Következésképpen ahol nincs *enyém-tied,* vagyis tulajdon, ott nincs igazságtalanság sem, és ahol nem jött létre kényszerítő erő, azaz nincs állam, ott nincs tulajdon, ott mindenkinek mindenre joga van, s ezért ahol nincs állam, ott semmi se igazságtalan. Tehát az igazságosság lényege az érvényes megállapodások betartásában rejlik, de a megállapodások érvényességének előfeltétele olyan polgári hatalom, amely elég erős ahhoz, hogy a megállapodások betartására kényszerítsen minket. És ez az előfeltétele a tulajdonnak is.

Az ostobák magukban, sőt olykor fennhangon is azt mondogatják, hogy olyasmi, mint igazságosság, nem létezik. Komolyan állítják, hogy a maga életben maradásáról és létszükségletei kielégítéséről mindenkinek saját magának kell gondoskodnia, s így nincs semmi ok rá, miért ne tehessen meg mindent, ami véleménye szerint e célhoz vezet, s ezért az se ellenkezik az értelemmel, ha valaki megállapodást köt vagy nem köt, betart vagy nem tart be aszerint, hogy ez előnyére szolgál-e vagy sem. Nem tagadják, hogy vannak megállapodások, s hogy azokat hol megszegik, hol betartják, s hogy a megszegésüket igazságtalanságnak, betartásukat pedig igazságosságnak nevezhetjük. Azt azonban már kétségbe vonják, hogy az igazságtalanság – ha az istenfélelmet figyelmen kívül hagyjuk (mert ugyanezek az ostobák magukban azt mondják, hogy nincs Isten) – ne volna olykor összeegyeztethető azzal az értelemmel, amely mindenkinek a maga javát írja elő, kiváltképpen pedig ha ez az igazságtalanság olyan előnyhöz vezet, amely képessé teszi az embert, hogy nemcsak mások rosszallásait és szidalmait, hanem hatalmát is semmibe vegye. Isten országát erővel nyerjük el, de mi történne akkor, ha igazságtalan erővel is elnyerhetnénk? Ellenkeznék-e az értelemmel, hogy ily módon nyerjük el, ha semmiképpen sem szenvedünk tőle? És ha ez nem ellenkezik az értelemmel, nem ellenkezik az igazságossággal sem, mert különben az igazságosságot nem tekinthetjük jónak. Effajta okoskodás alapján kapta a sikeres gonoszság az

erény nevet, s egyesek, akik minden más dologban elítélik a hitszegést, megengedhetőnek tartják, ha egy ország meghódításáról van szó. És a pogányok azt vallották, hogy Saturnust a fia, Jupiter fosztotta meg uralmától, mégis ugyanezt a Jupitert az igazságtalanságok megtorlójának tartották. Valamelyest hasonlít ez Coke *Commentaries on Littleton* című művének egyik jogtételéhez, amely szerint, hogyha a trón jogos örökösét hazaárulásért elítélik, a korona ennek ellenére őt illeti meg, s az ítélet *eo instante* [az első pillanattól fogva] semmis. Ezekből a példákból könynyen arra következtethetnénk, hogy amennyiben egy ország jog szerinti trónörököse megöli az uralkodót, még ha az saját apja is, ezt nevezhetjük ugyan igazságtalanságnak vagy aminek csak akarjuk, tette mégse ellenkezhetik az értelemmel, mivel az ember valamennyi akarati cselekedetével saját javát szolgálja, s azok a cselekedetei a legésszerűbbek, amelyek céljai eléréséhez leginkább hozzájárulnak. Ez az érvelés bár tetszetős, ennek ellenére hamis.

Itt ugyanis nem kölcsönös ígéretek kérdéséről van szó, ahol a teljesítés felől egyik fél sincs biztonságban, mint például az esetben, ha az ígérettevők fölött nem létesült semmiféle polgári hatalom – mivel az efféle ígéretek nem megállapodások. A kérdés az, hogy ott, ahol az egyik fél már teljesített, vagy ahol fennáll egy olyan hatalom, amely őt erre kényszerítheti, a teljesítés az értelemmel vagyis a másik fél javával ellenkezik-e vagy sem. Én pedig azt mondom, hogy nem ellenkezik az értelemmel. Ennek bizonyítása érdekében a következőket kell figyelembe vennünk. Először: ha valaki olyasmit tesz, ami életét fenyegeti, anélkül hogy bármilyen segítséget várhatna, vagy arra számíthatna, bekövetkezhetik ugyan valamilyen nem remélt véletlen esemény, amely cselekedetét a javára fordítja, de azért az események nem fogják azt ésszerűvé vagy bölccsé tenni. Másodszor: hadiállapotban, ahol egy mindenkit féken tartó közhatalom hiányában mindenki mindenkinek ellensége, senki se remélheti, hogy szövetségesek segítsége nélkül, pusztán saját erejére és eszére támaszkodva megóvhatja magát a pusztulástól. Ilyenkor az egyik ember csakúgy, mint a másik, azonos védelmet vár a szövetségtől, s ezért ha valaki kijelenti, hogy szerinte segítőtársainak félrevezetése ésszerű dolog, a maga biztonságát illetően józan ésszel nem számíthat más segítőeszközre, mint saját egyéni erejére.

Ezért ha valaki szerződésszegést követ el, majd kijelenti, hogy szerinte e cselekedete ésszerű, azt legfeljebb tévedésből lehet olyan társadalomba befogadni, ahol az emberek a béke és a védelem érdekében egyesültek. És ha egyszer befogadták őt, akkor se tarthatják benn anélkül, hogy rá ne eszméljenek tévedésük veszélyességére. Márpedig az efféle tévedésekre, mint biztonságának pillérére józan ésszel senki se számíthat, s ezért, ha kizárják vagy kitaszítják őt a társadalomból, el fog pusztulni, a társadalomban viszont csakis a többiek tévedéséből maradhat meg, ezt pedig se nem láthatta előre, se nem számíthatott rá, s így a társadalomban való megmaradása ellentmond az önfenntartás értelmi parancsának, mivel mindazok az emberek, akik semmit se tesznek elpusztításáért, csak azért kímélik meg őt, mert nem tudják, mi az, ami saját javukat szolgálja.

Az a példa, hogy a biztos és állandó mennyei boldogságot bármilyen eszközzel elnyerhetjük, léha. Mert e boldogság elnyerésének csak egyetlen elképzelhető módja van, nevezetesen a megállapodások betartása, nem pedig megszegésük.

Ami pedig a másik példát: a felségjogok lázadás útján történő megszerzését illeti, egy ilyen kísérlet kétségtelenül ellentmond az értelemnek, mert még ha sikerrel jár is, józan ésszel akkor se erre, hanem épp az ellenkezőjére kellett volna számítani; amellett a hatalom effajta megragadása másokat is arra késztet, hogy hasonló módon igyekezzenek elnyerni. Az igazságosság, vagyis a megállapodások betartása tehát az értelem parancsa, amely megtiltja, hogy olyasmit tegyünk, ami az életünket veszélyezteti, s ezért ez a természet törvénye.

Vannak, akik nem érik be ennyivel, és nem az ember földi életének megóvását, hanem a halál utáni örök boldogság elnyerését szolgáló szabályokat tekintik a természet törvényének. És szerintük a szerződésszegés esetleg az utóbbi célt szolgálhatja, következésképpen igazságos és ésszerű lehet. Az ilyen emberek azt gondolják, hogy a szuverén uralkodót, akit saját hozzájárulásukkal emeltek maguk fölé, megölni, trónjától megfosztani vagy fellázadni ellene érdemes cselekedet. De mivel a halál utáni körülményeinkről nincsenek természetes ismereteink, még kevésbé a jutalomról, amelyben a hitszegés részesül, s így csak olyan emberek állítására alapított meggyőződéseink lehetnek, akik – úgy-

mond – e téren természetfölötti ismeretekkel rendelkeznek, vagy akik ismernek olyan embereket, akik ismernek másokat, akik e téren természetfölötti ismeretekkel rendelkeznek, ezért a hitszegést nem nevezhetjük az értelem vagy a természet parancsának.

Mások a kötelezettségek betartását ugyan a természet törvényének tartják, de bizonyos emberekkel kivételt tesznek, például az eretnekekkel és az olyanokkal, akik másokkal kötött megállapodásaikat általában nem tartják be. Ez szintén ellenkezik az értelemmel. Mert ha valamilyen emberi hiba elégséges okot szolgáltat arra, hogy feloldjon minket a kötött megállapodás teljesítése alól, akkor ugyanennek a hibának értelemszerűen elegendő okot kellett volna szolgáltatnia arra is, hogy a megállapodás megkötését megakadályozza.

Az *igazságos* és *igazságtalan* megjelölésnek más-más jelentése van aszerint, hogy emberekre vagy cselekedetekre vonatkozik. Ha emberekre vonatkozik, azt fejezi ki, hogy az erkölcs megegyezik-e az értelemmel vagy sem. Ha azonban cselekedetekre vonatkozik, akkor nem azt fejezi ki, hogy az erkölcs vagy az életmód, hanem hogy egyes cselekedetek megegyeznek-e az értelemmel vagy sem. Igazságos embernek tehát azt nevezzük, aki minden erejével arra törekszik, hogy minden cselekedete igazságos legyen, igazságtalan embernek pedig azt, aki mindezzel nem törődik. A mi nyelvünkön az ilyen embereket inkább *becsületesnek* vagy *becstelennek*, mint *igazságosnak* vagy *igazságtalannak* nevezik, ezek a fogalmak azonban ugyanazt jelentik. Ezért a becsületes ember amiatt még nem veszti el ezt a nevet, mert érzelmi fellángolásában, vagy dolgok és emberek téves megítélése következtében egy-két igazságtalan cselekedetre ragadtatja magát, és a becstelen ember se veszti el ezt a jellemzőjét, amiért ilyen cselekedeteket félelemből elkövet vagy nem követ el, hisz akaratát nem az igazságosság irányítja, hanem a szándékolt cselekedetből fakadó látszólagos előny. Az emberi cselekedeteknek az igazságosság fényét egy bizonyos fajta, ritkán fellelhető nemesség vagy lelkierő kölcsönzi, amelynek birtokában az ember méltóságán alulinak tartja, hogy létszükségleteit csalárdság vagy szószegés útján elégítse ki. Erre az igazságosság

ra gondolunk, amikor az igazságosságot *erénynek*, az igazságtalanságot pedig *vétéknek* nevezzük.

Ámde a cselekedetek igazságossága alapján az embereket nem igazságosnak, hanem *ártalmatlannak* mondjuk, a cselekedetek igazságtalansága alapján pedig (amit jogtalanságnak is nevezünk) *bűnösnek*.

Továbbá: az erkölcsi igazságtalanság hajlam vagy készség a jogtalanság elkövetésére, s már akkor is igazságtalanság, mielőtt még cselekvésben nyilvánulna meg, s igazságtalanság anélkül is, hogy a jogtalanságot elszenvedő személy előre meghatározott volna. Ezzel szemben igazságtalan cselekedet (vagyis jogtalanság) esetén a jogtalanságot elszenvedő személy, nevezetesen az, akivel megállapodást kötöttünk, eleve meghatározott, s ezért gyakran előfordul, hogy valakit jogtalanság ér, de más szenvedi annak kárát. Így például, ha a gazda azt parancsolja szolgájának, hogy adjon pénzt egy idegennek, és az nem teszi meg, a jogtalanság a gazdát érte, akivel szemben a szolga előzőleg szerződésben engedelmességre kötelezte magát, a kár azonban az idegené, akivel szemben a szolgának nem állt fenn semmiféle kötelezettsége, és így vele szemben nem is követhetett el jogtalanságot. És ugyanígy az államban is előfordulhat, hogy magánszemélyek kölcsönösen elengedik egymás adósságát, ámde a rablást vagy más erőszakos cselekedetet, amely kárt okoz nekik, nem bocsáthatják meg – mivel az adósság ki nem fizetése önmagukkal, a **rablás és erőszak viszont az állam személyével szemben elkövetett** jogtalanság.

Nem tekinthető jogtalanságnak az olyan cselekedet, amelyet valakivel szemben saját – és a cselekvő személynek tudomására hozott – akaratával egyezően követnek el. Ha ugyanis a cselekvő személy azt a jogát, hogy mindenben tetszése szerint járjon el, valamilyen előzetes szerződéssel nem ruházta át, szerződésszegésről nem lehet beszélni, s ezért a másik felet nem érte jogtalanság. Ha pedig a jogot átruházta, a vele közölt és a cselekedetét jóváhagyó akarat a szerződés felbontását jelenti, s így a másik felet megint csak nem érte jogtalanság.

A cselekedetekben megnyilvánuló igazságosságot az irodalomban két csoportra osztják: *kölcsönös* és *osztó* igazságosságra, s az előbbi állítólag számtani, az utóbbi pedig mértani arányon

alapszik. Eszerint a kölcsönös igazságosság a szerződés tárgyát képező értékek egyenlőségét jelentené, az osztó igazságosság pedig egyenlő javaknak egyenlő érdemekkel rendelkező emberek közti felosztását. Mintha igazságtalanság volna drágábban eladni valamit, mint ahogy vásároltuk, vagy többet adni valakinek, mint amennyit megérdemel! A szerződés tárgyának értékmérője a szerződő felek vágya, tehát igazságos értéknek az tekintendő, amit a szerződő felek érte fizetni hajlandók. És az érdemet (kivéve a megállapodás útján szerzett érdemet, ahol az egyik fél a teljesítéssel kiérdemli a másik fél teljesítését, ami azonban nem az osztó, hanem a kölcsönös igazságosság fogalmi körébe tartozik) nem az igazságosság, hanem csakis a jóindulat alapján mérik. Következésképpen ez a megkülönböztetés abban az értelmezésben, ahogy általában alkalmazzák, helytelen. Helyes fogalmazásban a kölcsönös igazságosság a szerződő felek igazságossága, vagyis az adásvételi, bérleti és bérbeadási, kölcsönadási és kölcsönvételi, csere-, árucsere- és másfajta szerződések teljesítése.

Az osztó igazságosság pedig a döntőbíró igazságossága, vagyis annak meghatározása, mi az igazságos. Ha azok, akik a döntőbírót megválasztották, bíznak benne, és ha a döntőbíró megfelel a beléje helyezett bizalomnak, akkor azt mondjuk, minden embernek kiosztotta a magáét. És ez valóban igazságos elosztás, amit – jóllehet pontatlanul – osztó igazságosságnak nevezhetünk, helyesebb megnevezése azonban a *méltányosság*. Ez pedig szintén természeti törvény, ahogy azt a megfelelő helyen bizonyítani fogjuk.

Amiképpen az igazságosság a megelőző megállapodástól függ, azonképpen a *hála* a megelőző jóindulattól, vagyis egy megelőző adománytól. A háládatosság parancsa a természet negyedik törvénye, amelyet így fogalmazhatunk meg: *ha valaki puszta jóindulatból előnyben részesít minket, arra kell törekednünk, hogy jótevőnknek semmilyen ésszerű okot ne szolgáltassunk arra, hogy jóakaratát megbánja.* Mert senki se adományoz a nélkül a szándék nélkül, hogy a maga javát szolgálja, hisz az adományozás akarati cselekvés, és valamennyi akarati cselekedetünkkel a magunk javát óhajtjuk szolgálni. És ha ebben a szándékunkban csalatkozunk, nem jöhet létre se jóakarat, se bizalom,

s ennek következtében se kölcsönös segítség, se kölcsönös megbékélés, s így továbbra is hadiállapotban kell maradnunk, ami pedig ellenkezik az első és alapvető természeti törvénnyel, vagyis hogy békére törekedjünk. Ennek a törvénynek megszegését *hálátlanságnak* hívjuk, s a hálátlanság ugyanolyan viszonyban van a jóindulattal, mint az igazságtalanság a szerződéses kötelezettséggel.

A természet ötödik törvénye az *előzékenység* parancsa, vagyis hogy *mindenkinek alkalmazkodnia kell embertársaihoz.* Hogy ezt a törvényt megértsük, meg kell gondolnunk, hogy vonzalmaink különbözősége miatt különböző jellegű készségünk van a társadalmi életre. E tekintetben hasonlítunk azokhoz a kövekhez, amelyeket egy épület felépítéséhez hordanak össze. Mert amiképpen azt a követ, amely érdessége és alakjának szabálytalansága miatt nagyobb helyet vesz el a többi kőtől, mint amennyit maga betölt és amelyet keménysége miatt nem lehet könnyen simára faragni, s így akadályozza az építést, a kőművesek mint használhatatlant és bajosat félredobják, azonképpen az olyan embert, aki érdes természete miatt arra törekszik, hogy olyasmit megtartson magának, ami neki fölösleges, de másoknak szükséges, és akit érzelmeinek makacssága miatt nem lehet jobb belátásra bírni, mint nehezen kezelhetőt ki kell zárni, ki kell taszítani a társadalomból. Mert mindenkiről feltételezzük, hogy nemcsak jogosan, de természetes szükségességből is arra törekszik, hogy mindazt megszerezze, amire önfenntartásához szüksége van, ezért ha valaki fölösleges dolgok kedvéért e törekvéssel szembehelyezkedik, bűnös az ily módon óhatatlanul bekövetkező háború felidézésében, miért is cselekedete ellenkezik az alapvető természeti törvénnyel, amely azt parancsolja, hogy *békére törekedjünk.* E törvény betartóit *társas hajlamú* embereknek (a latinban *commodinak*), a törvény megszegőit pedig *makacs, összeférhetetlen, dacoskodó* és *féktelen* személyeknek nevezzük.

A természet hatodik parancsa így hangzik: *jövőre vonatkozó biztosíték mellett mindenki bocsássa meg azoknak múltbeli sérelmes tetteit, akik ezt bűnbánóan kívánják.* Mert a megbocsátás nem egyéb, mint a béke engedélyezése. Ha olyanvalakinek engedélyezzük, aki továbbra is kitart ellenséges magatartása mellett, ez nem békevágyból származik, hanem félelemből. Ha azonban nem engedélyezzük valakinek, aki a jövőre nézve biztosí-

tékot nyújt, ez a békétől való idegenkedés jele – ami ellenkezik a természet törvényével.

A természet hetedik törvénye azt mondja ki, hogy a *bosszú (vagyis a rossznak rossz általi megtorlása) alkalmával ne a múltbeli rossznak, hanem az elkövetkező jónak nagyságára gondoljunk.* Ez tehát előírja nekünk, hogy a büntetés kirovásánál csakis a bűnös jó útra térítésének és a többiek irányításának szándéka vezessen minket. Mert ez a törvény az előzőből következik, amely azt parancsolja, hogy jövőre vonatkozó biztosíték ellenében megbocsássunk a bűnösnek. Amellett a bosszú, ha indítéka nem a példaadás és a jövőbeli haszon, csak mások sérelme feletti diadalmaskodás és büszkélkedés, s ezért céltalan (mert a cél mindig valamilyen jövőbeli dolog). A céltalan büszkélkedés pedig kérkedés, amely ellenkezik az értelemmel. És az értelmetlen károkozás, amit általában *kegyetlenségnek* nevezünk, háborúsághoz vezet, s ez ellenkezik a természet törvényével.

És mivel a gyűlölet és megvetés minden megnyilvánulása torzsalkodást idéz elő, olyannyira, hogy a legtöbb ember inkább életét kockáztatja, mintsem hogy lemondjon a bosszúállásról, ezért nyolcadszor a következő parancsot fogalmazhatjuk meg természeti törvényként: *senki se mutasson mások iránt gyűlöletet vagy megvetést se tettel, se szóval, se arckifejezéssel, se testmozdulattal.* E törvény megszegését általában *sértésnek* nevezzük.

Annak a kérdésnek, hogy ki a jobb ember, nincs helye a puszta természetes állapotban, ahol (mint már korábban bebizonyítottuk) minden ember egyenlő. A jelenlegi egyenlőtlenséget a polgári törvények alakították ki. Tudom, hogy Arisztotelész *Politika* című munkájának első könyvében alaptételként mondja ki, hogy egyes emberek természettől fogva hivatottabbak a parancsolásra, ezeken a bölcsebbeket érti, s filozófiája alapján közéjük számítja saját magát is, mások meg a szolgálásra, ezeken pedig az olyan embereket érti, akiknek izmos teste van, de nem filozófusok, mint ő. Mintha az úr és a szolga közti különbséget nem az emberek megegyezése, hanem az észbeli különbségek alapján vezették volna be! Ami nemcsak az értelemnek, hanem a tapasztalatnak is ellentmond. Hisz csak nagyon kevés olyan ostoba ember akad, aki sorsát másokra bízza, s nem inkább saját maga irányítja. És éppily kevéssé állíthatjuk, hogy akik öntelten bölcs-

nek tartják magukat, mindenkor vagy gyakran, vagy többnyire győzelmet aratnának, ha erőszakosan szembeszállnak azokkal, akik nem bíznak saját bölcsességükben. Ha tehát a természet egyenlőknek teremtett minket, ezt az egyenlőséget el kell ismernünk, ha pedig nem egyenlőknek teremtett minket, s mi mégis egyenlőknek tartjuk magunkat, és csak egyenlő feltételek mellett vagyunk hajlandók békében élni egymással, ezt az egyenlőséget kell tudomásul vennünk. És ezért a természet kilencedik törvényét így fogalmazom meg: *mindenki ismerje el embertársát természettől fogva vele egyenlőnek.* Ennek a parancsnak megszegését gőgnek nevezzük.

Ezen a törvényen alapszik egy másik, nevezetesen, hogy a *béke állapotának létrejöttekor senki se kívánjon fenntartani magának semmilyen jogot, hacsak bele nem egyezik, hogy ugyanezt a jogot mindenki más is fenntarthatja magának.* Mert ahogy a békére törekvő embernek bizonyos természetes jogokról le kell mondania, vagyis nem rendelkezhetik többé azzal a szabadsággal, hogy tetszése szerint bármit megtegyen, az emberi élet érdekében éppúgy szükséges, hogy bizonyos jogokat fenntartson magának, így például a saját teste feletti rendelkezésnek, a levegő, a víz, a mozgás és a közlekedési utak élvezetének, valamint mindazon dolgok megszerzésének jogát, amelyek nélkül nem élhet, vagy nem élhet jól. Ha ilyen körülmények közt békekötéskor olyasmit igénylünk magunknak, aminek megszerzését másoktól megtagadjuk, akkor az előbbi törvénynek, amely a természetes egyenlőség elismerését írja elő, s következésképpen a természeti törvénynek ellenére cselekszünk. És ennek a törvénynek betartóit szerény, megszegőit pedig követelőző embereknek nevezzük. A görögök e törvény megszegését πλεονεξία névvel illették, ami az olyan ember vágya, aki többet követel magának, mint amennyi megilleti őt.

Továbbá: *ha valakit megbíznak azzal, hogy ember és ember közt igazságot tegyen,* a természeti törvény előírása szerint *egyenlő mértékkel kell mérnie.* Mert ez előírás nélkül az emberek közti viszálykodásokat csakis a háború dönthetné el. És ezért aki részrehajló ítéletet mond, e cselekedetével a maga részéről visszarettenti az embereket attól, hogy bírákhoz és döntőbírákhoz forduljanak, s így az alapvető természeti törvénnyel dacolva háborút idéz fel.

E törvény betartását, tehát az egyenlő elosztását annak, ami minden egyes embert értelem szerint megillet, *méltányosságnak* nevezzük, s ez (mint már korábban említettem) osztó igazságosság, megszegése pedig *részrehajlás*, görögül προσωποληψία.

És ebből következik egy másik törvény, nevezetesen, hogy *az el nem osztható dolgokat, ha lehetséges, és ha mennyiségük megengedi, minden korlátozás nélkül mindenki közösen élvezhesse, egyébként pedig azoknak számaránya szerint osszák el, akiknek joguk van hozzájuk.* Mert máskülönben az elosztás egyenlőtlen, és ellentmond a méltányosságnak.

Ámde bizonyos dolgokat nem lehet se felosztani, se pedig közösen élvezni. Ez esetben a méltányosságot követelő természeti törvény azt írja elő, hogy *az egész jogot vagy pedig (ha a dolgot felváltva lehet használni) az első birtoklás jogát sorsolás útján kell eldönteni.* Mert az egyenlő elosztást a természet törvénye követeli meg, s az egyenlő elosztásnak más módja elképzelhetetlen.

A sorsolásnak két fajtája van: *megegyezéses* és *természetes.* Megegyezéses az olyan sorsolás, amelyben a versengő felek megállapodnak, a természetes pedig az olyan, amely vagy az *elsőszülöttségi jogon* (görögül: κληρονομία, ami „kisorsoltat" jelent), vagy az *első birtokbavételen* nyugszik.

És ezért azokat a dolgokat, amelyeket nem lehet se közösen élvezni, se elosztani, az első birtokosnak kell odaítélni, egyes esetekben pedig az elsőszülöttnek úgy, mintha sorsolás útján jutott volna hozzá.

A természet törvénye az is, hogy *minden békeközvetítőnek szabad közlekedést kell biztosítani.* Mert a törvény *célul* a békét, a béke *eszközéül* pedig a közvetítést írja elő. És a közvetítésnek eszköze a szabad közlekedés.

De bármennyire igyekszünk is e törvényeket betartani, cselekedeteinkkel kapcsolatban akkor is felmerülnek bizonyos kérdések, nevezetesen először: hogy tettünk-e valamit vagy sem, másodszor: hogyha tettünk, ellenkezik-e ez a törvénnyel vagy sem. Az előbbit *ténykérdésnek* nevezzük, az utóbbit pedig *jogkérdésnek.* Ha tehát e kérdésekben érintett felek nem tudnak kölcsönösen megegyezni abban, hogy egy harmadik fél ítéletének alávetik magukat, a békéhez egy lépéssel se jutottak közelebb. A harmadik felet, akinek ítéletét magukra nézve kötelező-

nek fogadják el, *döntőbírónak* nevezzük. Következésképpen a természet törvénye, hogy a *viszálykodó felek jogaikat döntőbíró ítéletének vessék alá.*

És mivel mindenkiről fel kell tételezni, hogy mindent megtesz, ami a maga javát szolgálja, ezért saját ügyében senki se lehet alkalmas döntőbíró. De legyen valaki még annyira alkalmas, a méltányosság minden félnek egyenlő előnyöket követel, s ezért ha az egyik felet bírónak fogadják el, bírónak kell elfogadni a másik felet is – így pedig a viszály, vagyis a háborúskodás oka a természet törvénye ellenére továbbra is fennmarad.

És ugyanabból az okból senkit se szabad egy ügyben döntőbírónak elfogadni, akinek az egyik fél győzelméből nyilvánvalóan nagyobb haszna, dicsősége vagy öröme származik, mint a másik fél győzelméből. Mert ez esetben a döntőbíró – jóllehet óhatatlanul – hagyja magát megvesztegetni, s így senkinek se kötelessége bízni benne. Következésképpen a viszály és a hadiállapot a természet törvénye ellenére fennmarad.

És mivel egy ténykérdésről folyó vitában a bíró az egyik fél szavának nem adhat több hitelt, mint a másikénak, ezért ha nincs más bizonyíték, egy harmadik, esetleg egy harmadik és negyedik, vagy még több ember szavának kell hitelt adnia. Mert másként a kérdés eldöntetlen marad, és a természet törvénye ellenére az erőszakra bízzák.

Ezek tehát ama természeti törvények, amelyek a sokaságban élő emberek számára az önfenntartás eszközéül a békét írják elő, s ezek csakis a világi társadalom elméletét érintik. Vannak ugyan más dolgok is, amelyek egyes emberek pusztulásához vezethetnek, például a részegesség és a mértéktelenség egyéb fajtái, s így ezeket is azok közé a dolgok közé sorolhatjuk, amelyeket a természet törvénye tilt. De mégse szükséges itt külön megemlítenünk őket, és szigorúan véve nem is tartoznak ide.

A természeti törvényeknek ez a levezetése talán túlságosan bonyolult ahhoz, hogy minden ember figyelmét lekösse, s hogy mindenki megértse. Hisz a legtöbb ember túlságosan el van foglalva a mindennapi kenyér megszerzésével, a többiek pedig túlságosan közönyösek. De hogy senki se találhasson kibúvót, mindezeket a törvényeket egyetlen, könnyen érthető alapelvben foglaltam össze, amelyet még a legszerényebb szellemi képességű ember is felfoghat. Így hangzik: *amit nem akarsz, hogy veled megtegyenek, azt ne tedd meg mással.* Ebből látható, hogy a természeti törvények megtanulásához nem kell egyebet tennünk, mint azt, hogy amikor mások cselekedeteit a magunkéhoz mérjük, és az előbbieket túlságosan súlyosaknak találjuk, helyezzük azokat a mérleg másik serpenyőjébe, és tegyük helyükbe a magunk cselekedeteit, hogy a saját érzelmeink és önszeretetünk semmit se nyomhasson a latba. És ekkor a természeti törvények közt egy se fog akadni, amit ne találnánk igen ésszerűnek.

A természeti törvények *in foro interno* [belső téren, lélekben] köteleznek minket, vagyis kötelességünkké teszik azt az óhajt, hogy érvényben legyenek. Ezzel szemben *in foro externo* [külső téren], vagyis cselekedetekbe átültetve nem mindig köteleznek minket. Mert ha valaki olyankor és ott viselkedik szerényen és engedékenyen, s teljesíti minden ígéretét, ahol senki se jár el hasonló módon, az csak másoknak prédájául dobja oda magát, és önmaga biztos romlását okozza – márpedig ez ellenkezik az összes természeti törvénnyel, hisz azok emberi lényünk megóvásának célját szolgálják. Továbbá: ha valaki nem tartja be a természeti törvényeket, holott elégséges biztosítéka van arra, hogy a többiek vele szemben betartják azokat, nem békére törekszik, hanem háborúra, s következésképpen saját lényének megsemmisítésére.

És bármely *in foro interno* kötelező törvényt meg lehet szegni nemcsak egy olyan ténnyel, amely ellenkezik a törvénnyel, hanem egy olyannal is, amely megfelel neki, az esetben ugyanis, ha valaki e tényt a törvénnyel ellenkezőnek véli. Mert a cselekedet ugyan ilyenkor megfelel a törvénynek, de a szándék ellenkezik vele, ez pedig az *in foro interno* kötelezettségénél törvényszegés.

A természeti törvények megváltoztathatatlan és örök törvények, mert az igazságtalanságot, hálátlanságot, jogbitorlást, gőgöt, méltánytalanságot, részrehajlást és a többit sosem lehet törvényessé tenni. Olyan helyzet ugyanis sosem következhetik be, hogy a háború megóvja az életet, a béke pedig elpusztítsa.

Mivel ezek a törvények csak vágyra és törekvésre – azaz őszinte és állandó törekvésre – köteleznek minket, ezért azokat könnyű megtartani. Mert azáltal, hogy csak törekvést követelnek meg, már az is eleget tesz nekik, aki megtartásukra törekszik. És aki eleget tesz a törvénynek, az igazságos ember.

És e törvények tudománya az egyetlen igazi erkölcsfilozófia. Mert az erkölcsfilozófia nem egyéb, mint annak a tudománya, hogy az emberi érintkezésben és társadalomban mi a jó és mi a rossz. A *jó* és a *rossz* olyan nevek, amelyek vonzalmainkat és ellenszenveinket jelölik meg, ezek pedig az emberek különböző vérmérsékletének, szokásainak és elveinek megfelelően különböznek egymástól. És a különböző emberek nemcsak érzékszerveik ítélete szerint mást és mást tartanak kellemesnek vagy kellemetlennek megízlelni, szagolni, hallani, megérinteni és látni, hanem a mindennapi élet cselekedeteiben is mást és mást vélnek az értelemmel egyezőnek vagy ellenkezőnek. Mi több: ugyanaz az ember különböző időkben más-más nézeteket vall, az egyik alkalommal dicséri, vagyis jónak nevezi azt, amit egy más alkalommal ócsárol, és rossznak nevez. Ebből pedig vita, nézeteltérés és végül háborúság származik. Ezért az emberek mindaddig puszta természetes állapotban, azaz hadiállapotban vannak, ameddig a jó és a rossz mércéje az egyéni vonzalom. Következésképpen minden embernek egyet kell értenie ahhoz, hogy a béke jó, s így a béke útjai és eszközei, vagyis (amint ezt már bebizonyítottam) az igazságosság, hála, szerénység, méltányosság, szánalom és a többi természeti törvény mind jók, tehát erkölcsi erények, ellentétük pedig, a vétek, rossz. Mármost az erény és a vétek tudománya erkölcsfilozófia, s ezért a természeti törvények igazi elmélete az igazi erkölcsfilozófia. De az erkölcsfilozófusok – jóllehet ugyanezeket a dolgokat tartják erényeknek és vétkeknek – mégse látják, hogy miben mutatkozik meg a jó voltuk, és hogy mint a békés, társas és kényelmes élet eszközeit kell becsülnünk őket, s ezért az erényt az érzelmek középszerűségében látjuk. Mintha a merészségnek nem az oka, hanem a foka jelentené a bátorságot, és az adománynak nem az oka, hanem a foka a bőkezűséget.

Az értelemnek e parancsait az emberek általában törvényeknek nevezik, de helytelenül. Mert ezek csak végkövetkeztetések vagy tantételek arra vonatkozóan, mi az, ami az emberi élet fenntartását és védelmét szolgálja. Ezzel szemben a *törvény* voltaképp annak a szava, aki jogosan parancsol másoknak. Ha azonban ugyanezeket a tantételeket Isten igéjével hirdetett tantételeknek tekintjük, akkor – mivel Isten jogosan parancsol mindennek – mégis helyesen nevezzük őket *törvényeknek*.

TIZENHATODIK FEJEZET

SZEMÉLYEKRŐL, MEGBÍZÓKRÓL ÉS MEGSZEMÉLYESÍTETT DOLGOKRÓL

Személynek nevezzük azt, akinek szavait és cselekedeteit vagy sajátjának tekintjük, vagy pedig olyan szavaknak és cselekedeteknek, amelyek ténylegesen vagy képzeletből valaki vagy valami másnak tulajdonított szavakat és cselekedeteket képviselnek.

Ha sajátjának tekintjük, az illető *természetes személy*, ha pedig olyanoknak, amelyek valaki másnak szavait és cselekedeteit képviselik, akkor *fiktív* vagy *mesterséges* személy.

A személy latin neve *persona*, görög neve pedig πρόσωπον, ami annyi mint *arc*, s a latin persona is az ember *álruháját* vagy *külső megjelenését* jelenti, ahogy a színpadon álcázottan fellép. És olykor szűkebb értelemben az álruhának azt a részét jelölték vele, amely az arcot mint valami maszk vagy sisak borítja. És ezt a színpadi fogalmat átvitt értelemben mindazokra alkalmazzuk, akik akár a törvényszéken, akár színházban mások képviseletében beszélnek vagy cselekszenek. Tehát a személy mind a színpadon, mind pedig a mindennapi érintkezésben annyi, mint szereplő; megszemélyesíteni meg azt jelenti, hogy önmagunk vagy valaki más szerepében vagy képviseletében lépünk fel. És aki más szerepében lép fel, arról azt mondjuk, hogy megtestesíti annak személyét vagy a nevében jár el. (Ilyen értelemben használja ezt a fogalmat Cicero, amikor azt mondja: *Unus sustineo tres personas; mei, adversarii, et judicis* – három személyt testesítek meg: magamat, ellenfelemet és a bírát.) És ezt a személyt különféle alkalmakkor különféleképpen nevezik: képviselőnek, megbízottnak, helyettesnek, helyettesítőnek, ügyvédnek, küldöttnek, meghatalmazottnak, megszemélyesítőnek és más hasonlóknak.